

ΤΟ ΤΟΠΙΟ ΩΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΝΟΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ: ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΚΑΝΟΝΩΝ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ (Οκτώβριος 2010)

Συγγραφέας: ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΒΛΑΝΤΟΥ

1. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου: Ελληνικές υποχρεώσεις και προσδοκίες

Το Σεπτέμβριο 2010 τέθηκε σε ισχύ στην Ελλάδα η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου ή Σύμβαση της Φλωρεντίας^[1], η πρώτη Διεθνής Σύμβαση για το Τοπίο, έκφραση της εθελούσιας συμφωνίας των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης να μεριμνήσουν για την αειφορική διαχείριση και προστασία της ταυτότητας, αναγνωρησιμότητας και διαφορετικότητας του τοπίου στο σύνολο του Ευρωπαϊκού χώρου. Ένα ακόμα νομικό κείμενο προστέθηκε έτσι στα ήδη υπάρχοντα στο εθνικό μας δίκαιο για δικαιώματα και υποχρεώσεις της Πολιτείας και του κάθε πολίτη έναντι της προστασίας του τοπίου.

Εννοιολογικά η προσέγγιση του *Τοπίου* είναι ιδιαίτερα σύνθετη, πολυδιάστατη και ως εκ τούτου ασαφής. Δεν αφορά μόνο το οικοσύστημα, το σκηνικό, ή τις μνήμες και συναισθηματικές επιρροές στον άνθρωπο. Είναι συγχρόνως όλα αυτά μαζί.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης τόλμησε στη Σύμβαση ένα ορισμό συνοπτικό και περιεκτικό. *Τοπίο* είναι η περιοχή που αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος ως «αποτέλεσμα της δράσης και αλληλεπίδρασης φυσικών και /ή ανθρωπογενών παραγόντων».

Συντίθεται συνεπώς από το φυσικό περιβάλλον και την επέμβαση του ανθρώπου σ' αυτό, με έντονο το στοιχείο της ιστορικής εξέλιξης και υπερκεράζει τις τομεακές περιβαλλοντικές προσεγγίσεις, αποτελώντας ενοποιητικό κρίκο περιβαλλοντικών και χωρικών συνιστωσών της περιοχής^[2]. Πάντα κατά τη Σύμβαση, το τοπίο αναγνωρίζεται ως σημαντικός παράγων της ποιότητας ζωής στις αστικές περιοχές, στην ύπαιθρο, σε περιοχές υψηλής ποιότητας ή υποβαθμισμένες, αλλά και ως «σημείο-

κλειδί για την ατομική και κοινωνική ευημερία», για τη στήριξη του δημοσίου συμφέροντος από περιβαλλοντικής, πολιτιστικής, οικονομικής και κοινωνικής άποψης. Στα κράτη μέλη εναπόκειται να προωθήσουν κατάλληλες πολιτικές, να υιοθετήσουν και εφαρμόσουν συγκεκριμένα μέτρα, να εντάξουν το τοπίο στις αστικές και περιφερειακές πολιτικές σχεδιασμού, «στις πολιτιστικές, περιβαλλοντικές, αγροτικές, κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές...». Όπως επίσης να αυξήσουν την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας «σχετικά με την αξία των τοπίων, το ρόλο τους και τις μεταβολές σε αυτά», αλλά και «να συνεργάζονται προκειμένου να βελτιώνουν την αποτελεσματικότητα των μέτρων...», παρέχοντας, αμοιβαία, τεχνική στήριξη και επιστημονική βοήθεια, ανταλλάσσοντας πληροφορίες και εμπειρία[3].

Η χώρα μας κύρωσε τη Σύμβαση με καθυστέρηση δεκαετίας από την υπογραφή για προφανείς λόγους, παγιωμένους στην ελληνική πραγματικότητα: Αφενός έλλειψη νομικής υποχρέωσης κύρωσης της Σύμβασης, δεδομένου του μη δεσμευτικού χαρακτήρα της, ως διεθνούς κειμένου και κατ'έπекταση έλλειψη μηχανισμών ελέγχου και τυχόν κυρώσεων. Αφετέρου εγγενείς διοικητικές αγκυλώσεις και προβλήματα, γραφειοκρατικές εμπλοκές, πιέσεις ανταπόκρισης έναντι υποχρεώσεων κάλυψης άλλων, πλέον επιτακτικών αναγκών και προτεραιοτήτων. Ωστόσο η κύρωση έρχεται σε μια εποχή που, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, η συνειδητοποίηση και ευαισθησία για τα προβλήματα του βιοφυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος διευρύνονται, ενώ η αγωνία για τα μικρά ή μεγάλα περιβαλλοντικά εγκλήματα που διαπράττονται οξύνεται.

Πολλά ελληνικά τοπία έχουν ήδη πληγεί βάνουσα από ανθρώπινες παρεμβάσεις . Το 1998 σε ερευνητικό έργο του Ε.Μ.Π. [4] διαπιστώθηκε ότι από τα 507 κηρυγμένα, έως τότε, Τοπία Ιδιαιτέρου Φυσικού Κάλλους (ΤΙΦΚ) τα 309 είχαν πληγεί, σε βαθμό συχνά μη αναστρέψιμο, από πυρκαγιές, έντονα οχλούσες δραστηριότητες, καθώς και από την αξιοποίηση του φυσικού κάλλους που αυτά διέθεταν, προς όφελος της ανάπτυξης που καταστρέφει όσα ακριβώς στοιχεία την στηρίζουν και την τρέφουν. Πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα του Χαρακοπέιου Πανεπιστημίου Αθηνών[5] κατέγραψε περί τα 150 τοπία, στη λογική αποτύπωσης

της σημερινής κατάστασης και έφερε στο φως την πικρή αλήθεια: «ορισμένα από το πάλοι ποτέ ωραιότερα τοπία της χώρας είναι πλέον μη αναγνωρίσιμα».

Θέλουμε να πιστεύουμε πως η κύρωση της Σύμβασης, με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε υποχρεώσεις για την αξιοπιστία και το κύρος της Χώρας μας έναντι της Διεθνούς Κοινότητας, θα αποτελέσει έναυσμα για ενεργό συνεργασία, ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών με τα λοιπά κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Μια τέτοια δράση θα βοηθήσει να αξιολογήσουμε και επανακαθορίσουμε με αντικειμενικότητα τη στάση μας, να αφυπνισθούμε και να εντάξουμε στον περιβαλλοντικό και χωρικό σχεδιασμό την προστασία και ορθολογική διαχείριση των ελληνικών τοπίων, ανεκτίμητων πόρων ζωής, μοναδικών σε βιολογικό πλούτο, γεωμορφολογικά στοιχεία, πολιτιστικές αξίες και αισθητική.

2. Η προστασία του τοπίου στο διεθνές και εθνικό δίκαιο

2.1. Το διεθνές θεσμικό πλαίσιο

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκού χώρου το ενδιαφέρον για την προστασία των πνευματικών και φυσικών αξιών που συνδέονται με το τοπίο και αποτελούν κοινή κληρονομιά των κρατών της Ευρώπης, καλλιεργήθηκε έντονα κυρίως μετά τη Διάσκεψη του Ρίο (1992). Σταδιακά ο προβληματισμός ωρίμασε και κατέστησε προφανή τη σκοπιμότητα υιοθέτησης, από το Συμβούλιο της Ευρώπης, της Σύμβασης Πλαίσιο για τη διαχείριση και προστασία του τοπίου του Ευρωπαϊκού χώρου, ως παράγοντα ισορροπίας μεταξύ ανάπτυξης και αειφορικής χρήσης του φυσικού και πολιτιστικού κεφαλαίου. Ήδη βέβαια, από το 19ο αιώνα, μετά τη βιομηχανική επανάσταση, τη συνακόλουθη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη και τη συνεχώς εντεινόμενη περιβαλλοντική υποβάθμιση, στο εσωτερικό πεδίο των κρατών της Ευρώπης, είχε προηγηθεί μακρά διεργασία για τα αναγκαία μέτρα και μέσα προστασίας του τοπίου, ως στοιχείου του φυσικού και του πολιτισμικού περιβάλλοντος. Συγκεκριμένοι θεσμοί δικαίου εισήχθησαν στα κράτη και εφαρμόστηκαν έγκαιρα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι, κατά την πρώτη δεκαετία του 1900, στις Σκανδιναβικές χώρες (Σουηδία, Νορβηγία, Φινλανδία) υιοθετήθηκαν νόμοι για την

προστασία της φύσης αλλά και των φυσικών μνημείων, των τόπων που έχουν επιστημονική, ιστορική, πολιτισμική σημασία. Την ίδια περίοδο στη Γαλλία, για να σταθούμε στο χώρο της Μεσογείου, λήφθηκαν τα πρώτα μέτρα, για την προστασία του τοπίου και των φυσικών μνημείων, με νόμο του 1906, οι διατάξεις του οποίου τροποποιήθηκαν και συμπληρώθηκαν το 1930. Σήμερα η ασκούμενη πολιτική διαρθρώνεται με βάση το νόμο «Τοπία» του 1993 και τη Σύμβαση του Τοπίου του Συμβουλίου της Ευρώπης, που τέθηκε σε ισχύ το 2006. Οι αρμοδιότητες υπάγονται στο Υπουργείο Περιβάλλοντος και τα θεσμικά εργαλεία έχουν κωδικοποιηθεί και ενταχθεί στους τέσσερις βασικούς κώδικες, στους οποίους κατανέμεται το σύνολο της περιβαλλοντικής νομοθεσίας (περιβάλλον/πολεοδομία/αγροτική ανάπτυξη/δάση). Τα τοπία αξιολογούνται, στη βάση συγκεκριμένων αρχών και κριτηρίων, κατηγοριοποιούνται και, αναλόγως, κηρύσσονται ως προστατευόμενα ή υπόκεινται σε παρακολούθηση, με στόχο την πρόληψη τυχόν υποβάθμισής τους. Κάθε εργασία η οποία ενδέχεται να επηρεάσει, άμεσα ή έμμεσα, κηρυγμένο τοπίο προϋποθέτει την έκδοση ειδικής άδειας, που χορηγεί το αρμόδιο Υπουργείο, μετά από γνώμη της οικείας Περιφερειακής Υπηρεσίας Περιβάλλοντος και της Επιτροπής Αρχιτεκτονικού Ελέγχου και Προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς του κατά περίπτωση χωρικού διαμερίσματος[6]. Μέχρι το 2008 αριθμούντο περί τα 2500 κηρυγμένα τοπία, ήτοι το 1,4% της εδαφικής επιφάνειας της χώρας.

Πρέπει να σημειωθεί ότι, σε διεθνές επίπεδο, πριν από την κινητοποίηση του Συμβουλίου της Ευρώπης, το τοπίο είχε αναχθεί σε προστατευόμενο αγαθό από το 1972 έτος υπογραφής, στο πλαίσιο της UNESCO, της Σύμβασης για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς. Ωστόσο το επίκεντρο εστιάστηκε τότε στα πολιτιστικά αγαθά, δεδομένου ότι αφορμή για την ενεργοποίηση της διεθνούς Κοινότητας ήταν η καταστροφή που υπέστησαν οι πολιτιστικοί θησαυροί των λαών της Ευρώπης κατά το Β Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα τοπία εξετάστηκαν πρωτίστως από την άποψη της πολιτιστικής αξίας, νοούμενα ως έργα ανθρώπου ή ως συνδυασμός έργων ανθρώπου και φύσης και ως εκτάσεις, περιλαμβανομένων των αρχαιολογικών χώρων, με παγκόσμια αξία ιστορική, εθνολογική, ανθρωπολογική, αισθητική[7].

2.2. Η Ελληνική έννομη τάξη

Η Ελλάδα δεν υπολείπεται σε θεσμικά μέτρα. Η θλιβερή πραγματικότητα υποβάθμισης του τοπίου έρχεται σε ευθεία αντίθεση με την πληθώρα και ποικιλότητα των νομικών εργαλείων που έχουν υιοθετηθεί. Η ελληνική έννομη τάξη είχε από μακρόν ανταποκριθεί στη σκοπιμότητα και αναγκαιότητα διατήρησης της φύσης, όχι μόνον υπό την έννοια του φυσικού περιβάλλοντος (πανίδα, χλωρίδα, δασική βλάστηση, γεωμορφικοί σχηματισμοί) αλλά και για λόγους αισθητικούς (αισθητική, ψυχική υγιεινή απόλαυση και ανάπαυση), λόγους εθνικής οικονομίας (τουρισμός) και πολιτισμού.

Ο ν. 1469/1950 εισήγαγε την έννοια των τόπων ή έργων *«χαρακτηρισμένων ως ιδιαιτέρου φυσικού κάλλους»* και προέβλεψε γι' αυτά καθεστώς προστασίας σύμφωνα με τις διατάξεις του κ.ν.5351/1932 *«περί αρχαιοτήτων»*. Οι αρμοδιότητες χαρακτηρισμού, υπαγόμενες αρχικά στο υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως, μεταφέρθηκαν το 1986 στο τότε Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε[8]. Δύο δεκαετίες μετά, με διατάξεις του Δασικού Κώδικα, συμπληρώθηκε το ισχύον, από το 1938, ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας των οικοσυστημάτων και υιοθετήθηκαν δύο νέες κατηγορίες προστατευόμενων περιοχών: α) Τα *«αισθητικά δάση»*, ήτοι τα δάση *«αναψυχής, υγείας και περιπάτου ή τοπία ιδιαιτέρου φυσικού κάλλους»* που παρουσιάζουν ενδιαφέρον από άποψη αισθητική, υγιεινή και τουριστική και β) Τα *«διατηρητέα μνημεία της φύσεως»*, ήτοι εκτάσεις *«με ιδιαιτέραν παλαιοντολογικήν, γεωμορφολογικήν και ιστορικήν σημασίαν»*, καθώς και μεμονωμένα στοιχεία της φύσης με *«ιδιαιτέραν βοτανικήν, φυτογεωγραφικήν, αισθητικήν και ιστορικήν σημασίαν»*. Ο νομοθέτης προέβλεψε απαγορεύσεις, περιορισμούς, ρυθμίσεις για τη λειτουργία και διαχείριση, που διευρύνθηκαν και συμπληρώθηκαν μεταγενέστερα[9].

Αργότερα, το Σύνταγμα του 1975 εμφύσησε νέα πνοή για την προστασία του περιβάλλοντος, την οποίαν ανήγαγε σε Συνταγματικά προστατευόμενη αξία και υποχρέωση του κράτους, που πρέπει να συνεκτιμάται κατά το σχεδιασμό της κρατικής δραστηριότητας σε όλους τους τομείς. Σε αρμονία με τις Συνταγματικές επιταγές και νέες αντιλήψεις, ο ν. 1650/1986 προσέγγισε την έννοια του περιβάλλοντος ως *«το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων, τα οποία ευρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική*

παράδοση και τις αισθητικές αξίες». Αναγνώρισε την προστασία του περιβάλλοντος ως «θεμελιώδες και αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής και αναπτυξιακής διαδικασίας και πολιτικής» και θέσπισε ιδιαίτερο προστατευτικό καθεστώς για τη διατήρηση της φύσης και του τοπίου[10].

Αντικείμενο προστασίας αποτελούν περιοχές, μεμονωμένα στοιχεία ή σύνολα της φύσης και του τοπίου «λόγω της οικολογικής, γεωμορφολογικής, βιολογικής, επιστημονικής ή αισθητικής σημασίας τους». Οι σχετικές διατάξεις, εμφορούμενες από την προσέγγιση του διεθνούς και κοινοτικού δικαίου, αναγνώρισαν την αμοιβαία αλληλεξάρτηση και επίδραση των στοιχείων του περιβάλλοντος και υιοθέτησαν την προστασία της φύσης και του τοπίου κατά τρόπο συνολικό, χωρίς διάκριση στα επί μέρους χαρακτηριστικά τους. Η βούληση του νομοθέτη ενισχύθηκε με την εισαγωγή της έννοιας του οικοσυστήματος (σύνολο βιοτικών και μη βιοτικών παραγόντων), η προστασία του οποίου απαιτείται να είναι συνολική και συγχρόνως εξατομικευμένη στη βάση των, κατά περίπτωση, ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του[11].

Ο νόμος, με βάση «κριτήρια χαρακτηρισμού και αρχές προστασίας», κατέταξε τα αντικείμενα προστασίας και διατήρησης της φύσης και του τοπίου σε κατηγορίες, μεταξύ των οποίων οι «προστατευόμενοι φυσικοί σχηματισμοί, προστατευόμενα τοπία ή στοιχεία του τοπίου»[12]. Με π. δ/γμα εκδιδόμενο βάσει συμπερασμάτων Ειδικής Περιβαλλοντικής Μελέτης (ΕΠΜ), μετά από δημοσιοποίηση και τήρηση συμμετοχικών διαδικασιών, χαρακτηρίζεται το αντικείμενο προστασίας και διατήρησης και ορίζονται οι αναγκαίοι προς τούτο γενικοί όροι, περιορισμοί και απαγορεύσεις άσκησης δραστηριοτήτων και εκτέλεσης έργων[13]. Με κοινή Υπουργική Απόφαση εγκρίνεται ο κανονισμός διοίκησης και λειτουργίας, από τον οποίο διέπεται η οργάνωση και λειτουργία του προστατευόμενου αντικειμένου και εξειδικεύονται οι γενικοί όροι άσκησης έργων και δραστηριοτήτων.

Σημειωτέον ότι το ΣΤΕ, επεμβαίνοντας ως αρχή ασκούσα ακυρωτικό έλεγχο των πράξεων της Διοίκησης, προσέδωσε στις διατάξεις για την προστασία της φύσης και του τοπίου ιδιαίτερη βαρύτητα, προσφεύγοντας, προς διατύπωση και στήριξη των σκέψεών του, στο άρθρο 24 του Συντάγματος[14]. Κατά την κρατούσα νομολογιακή άποψη, σύμφωνα με το άρθρο 24, «επιβάλλεται ειδική προστασία και των περιοχών των οποίων τα οικοσυστήματα έχουν ιδιαίτερη αισθητική αξία συνδυαζόμενη, μάλιστα, και με πολιτιστικά ανθρωπογενή χαρακτηριστικά με τα οποία αποτελούν

ενιαίο σύνολο». Ως εκ τούτου «ενιαία και αυτοτελή συστήματα τοπίου φυσικού και πολιτιστικού χαρακτήρα δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενα πολεοδόμησης ούτε να ενταχθούν στον οικιστικό ιστό της πόλης ως χώροι πρασίνου».

Ας σημειωθεί ότι στην ίδια κατεύθυνση με το ν. 1650/1986 κινείται και το σχέδιο νόμου για την προστασία της βιοποικιλότητας[15] που ανοίχτηκε σε δημόσια διαβούλευση από το Υπουργείο Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής (ΥΠΕΚΑ). Το τοπίο, «Προστατευόμενα τοπία ή προστατευόμενοι φυσικοί σχηματισμοί», αποτελεί αντικείμενο προστασίας βάση των φυσικών ή ανθρωπογενών χαρακτηριστικών του, της οικολογικής, αισθητικής ή πολιτισμικής αξίας, της προσφοράς για αναψυχή του κοινού.

3. Το τοπίο στην Ελλάδα: Από τις νομικές δεσμεύσεις στην εφαρμογή

Την ευθύνη για τη βεβήλωση του ελληνικού τοπίου, ασφαλώς, δεν τη φέρει η έλλειψη νομικής προστασίας. Αντίθετα η νομική αντίληψη εκφράστηκε μέσα από ποικίλες, συνεχώς βελτιούμενες και εμπλουτιζόμενες ρυθμίσεις.

Είναι γεγονός ότι αρχικά (ν. 1469/1950) το αντικείμενο προστασίας περιορίστηκε μόνο στα ΤΙΦΚ, χωρίς μάλιστα κατηγοριοποίηση και εξειδίκευση του βαθμού προστασίας, χωρίς κριτήρια επιλογής του χαρακτηρισμού, στοιχεία αναγκαία προκειμένου να παύσει το τοπίο και ουσιαστικά (όχι μόνον τυπικά) να αποτελεί απλώς αντικείμενο αισθητικής, έννοια αφηρημένη, φιλοσοφική και εν πολλοίς υποκειμενική. Ωστόσο, ως ΤΙΦΚ χαρακτηρίστηκαν από το Υπουργείο Πολιτισμού και στη συνέχεια από το ΥΠΕΧΩΔΕ πέραν των 400 τόποι, για τους οποίους, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, η προστασία περιορίστηκε στα χαρτιά, ο έλεγχος και η μέριμνα διαχείρισης παρέμειναν ανύπαρκτα ή στην καλλίτερη περίπτωση υποτυπώδη, ενώ η αδιαφορία και η ατιμωρησία, για τις ανθρώπινες επεμβάσεις που τα αλλοιώνουν ή τα εξαφανίζουν, επικράτησε ως καθεστώς.

Αλλά και για τις προστατευόμενες περιοχές (αισθητικά δάση, διατηρητέα

μνημεία της φύσης) που διέποντο, προ του ν. 1650/1986, από προβλεπόμενο στη δασική νομοθεσία εξειδικευμένο σύστημα προστασίας, η κατάσταση δεν μπορεί να κριθεί ικανοποιητική[16]. Ακολούθησαν και αυτές την εξελικτική πορεία που ασυνείδητα, σφαλερά ή επιπόλαια χαράξαμε για πολλά από τα δασικά οικοσυστήματα της χώρας, με οδηγό την καρτεσιανή λογική που θέλει τον άνθρωπο εξουσιαστή της φύσης και αυτήν υπηρέτη του ανθρώπου. Χαρακτηριστικό δείγμα η αλλοίωση των λόφων της Αθήνας - Λυκαβηττός, Στρέφη, Φιλοπάππου - και των ορεινών συμπλεγμάτων της Αττικής[17]. Παράγοντες αρνητικοί και πρακτικές ευθέως αντίθετες με την έννοια της προστασίας κέρδισαν έδαφος. Η αλόγιστη χρήση, εκμετάλλευση και κατασπατάληση των φυσικών πόρων για πρόσκαιρα οφέλη, η κερδοσκοπία επί της αστικής γης, η αδυναμία της Πολιτείας να ελέγξει την εφαρμογή των μέτρων που η ίδια θέσπισε, η ανάπτυξη που αμβλύνει την ευαισθησία Πολιτείας και πολιτών στο περιβάλλον και η ατιμωρησία έδρασαν ανενόχλητα.

Με το ν. 1650/1986 οργανώθηκε πληρέστερα η προστασία του τοπίου, υπό την ευρεία έννοια, ως φυσικού πόρου και αγαθού προσφοράς υπηρεσιών, που άμεσα ή έμμεσα υπεισέρχονται στην παραγωγική διαδικασία και τις κοινωνικές δομές. Αν συνεκτιμηθεί το σύνολο των διατάξεων του νόμου, όπως μάλιστα ερμηνεύτηκαν νομολογιακά, καθίσταται προφανές ότι οι ανθρώπινες επεμβάσεις στη φύση θα όφειλαν να σέβονται το τοπίο, να μην το θίγουν, να χωρούν αρμονικά σ' αυτό, να συμβιώνουν με αυτό ισότιμα και όχι ανταγωνιστικά. Ωστόσο ο χώρος τον οποίον βιώνουμε άλλα μαρτυρεί. Η όψη του τοπίου σηματοδοτεί το πλέον εμφανές χαρακτηριστικό υποβάθμισης του περιβάλλοντός μας. Η αλήθεια είναι πως στην πράξη οι διατάξεις αυτές ελάχιστα αξιοποιήθηκαν. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο σύνολο των ΕΠΜ που έχουν εκπονηθεί μέχρι σήμερα, περιλαμβανομένων αυτών βάσει των οποίων εκδόθηκαν κανονιστικές πράξεις χαρακτηρισμού και μέτρων προστασίας (Π.Δ/γμα ή Κ.Υ.Α.), ο χαρακτηρισμός τόπων ως προστατευόμενων τοπίων σπανίζει[18], ενώ λαβή για τη νομολογία έδωσε ο έλεγχος νομιμότητας π. δ/τος με το οποίον εγκρίθηκε πολεοδομικό σχέδιο.

Για να δικαιολογηθεί το αποτέλεσμα μπορούν ασφαλώς να προβληθούν ποικίλα επιχειρήματα. Να αναζητηθούν τα αίτια στο γεγονός ότι το ενδιαφέρον της Πολιτείας στράφηκε, κατ'έξοχήν, στην προστασία και διαχείριση του γεωφυσικού και βιολογικού περιβάλλοντος της χώρας, δεδομένου του πλήθους των προς εκπλήρωση επιτακτικών υποχρεώσεων (περιοχές Ramsar, εθνικοί δρυμοί, κ.ά.) και της προέχουσας ανάγκης

ανταπόκρισης στις υποχρεώσεις που απορρέουν από το κοινοτικό και κατ'έπекταση το εθνικό δίκαιο (οδηγία 92/43/ΕΟΚ, Δίκτυο Natura). Εξ'άλλου οι οικονομικές συγκυρίες και οι διατιθέμενοι κοινοτικοί πόροι συνέβαλαν στην επικέντρωση του ενδιαφέροντος προς αυτή την κατεύθυνση. Ο προγραμματισμός του τότε ΥΠΕΧΩΔΕ για την ανάθεση ΕΠΜ άρχισε ουσιαστικά να υλοποιείται το 1996, καλυπτόμενος από πιστώσεις του Β Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Παράλληλα η στοχοποίηση αντικειμένου του Κοινοτικού Προγράμματος Life+Φύση, μέσω του οικείου Κανονισμού, η δημοσιοποίησή του, η ευρεία συμμετοχή σ' αυτό οργανισμών του ευρύτερου δημόσιου τομέα, επιστημονικών φορέων, μη κυβερνητικών οργανώσεων, ενίσχυσαν το αποτέλεσμα. Ως εκ τούτου, οι ΕΠΜ εστιάστηκαν κυρίως στην αξία, ποικιλομορφία, ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα των οικοσυστημάτων και των πέριξ αυτών περιοχών (περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης, προστασίας της φύσης και οικοανάπτυξης). Φυσικοί σχηματισμοί, τοπία ή στοιχεία του τοπίου που χρήζουν προστασίας αφ' εαυτών, χωρίς να συνδέονται άμεσα, ή να εντάσσονται σε ευρύτερα χρήζοντα προστασίας σύνολα, δεν αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης. Μόλις πρόσφατα εξ'άλλου, την περίοδο 2009-2010, προωθήθηκαν, με πρωτοβουλία του ΥΠΕΚΑ, ΕΠΜ για το χαρακτηρισμό και τα μέτρα προστασίας «*διατηρητέων μνημείων της φύσης*»[\[19\]](#).

Καθοριστικά έδρασε το γεγονός ότι τα μέτρα προστασίας του τοπίου, όπως όλα τα περιβαλλοντικά ζητήματα, αποτελούν προϊόν πολιτικών επιλογών και κοινωνικών απαιτήσεων αναπόφευκτα συνδεδεμένων με τη στάθμιση διιστάμενων απόψεων ή προτιμήσεων και συχνά αντιφατικών συμφερόντων. Η προστασία της φύσης είναι ο τομέας για τον οποίο η αφύπνιση των πολιτών, ατομικά και συλλογικά, έγινε αντιληπτή πολύ πιο έντονα απ'ότι η ευαισθητοποίηση σε άλλα περιβαλλοντικά ζητήματα. Ίσως γιατί ο φυσικός χώρος είναι αυτός της ανθρώπινης ύπαρξης και δραστηριότητας και η συνειδητοποίηση της έκτασης και έντασης των προβλημάτων, του μη αναστρέψιμου της οικολογικής καταστροφής και της εξάντλησης των φυσικών πόρων αναπτύσσεται με τρόπο πιο άμεσο και από[\[20\]](#). Αντίθετα, η αναγνώριση και προστασία του τοπίου ως πολύτιμου πόρου για το περιβάλλον, την οικονομία, την κοινωνία δεν έχει ακόμα κατακτηθεί, δεν αποτελεί «κοινό αίσθημα», ούτε προβάλλεται ως κοινωνική αναγκαιότητα, με ό,τι αυτό σημαίνει για τις μέχρι τώρα πολιτικές προτεραιότητες και κατά συνέπεια για τις δράσεις της Διοίκησης .

Παρά ταύτα τα ανωτέρω δεν μπορούν και δεν πρέπει να συνεχίσουν να παρέχουν

άλλοθι στην έλλειψη πολιτικής, στην ασυνειδησία με την οποία τα ελληνικά τοπία αφέθηκαν στην τύχη τους, πληγώθηκαν ή και εξαφανίστηκαν υπό την πίεση των αναγκών οικονομικής μεγέθυνσης. Και το χειρότερο, έφθειραν τις αισθητικές αξίες, την ταυτότητα και διαφορετικότητα του ελληνικού περιβάλλοντος, συμπαράσύροντας δεσμούς, μνήμες και παραδόσεις, άυλα πολιτιστικά αγαθά. Ούτε βέβαια είναι δυνατόν να συνεχίσουν να δικαιολογούν την αδιαφορία που επιδείξαμε στην εξαφάνιση κάθε αισθητής πραγματικότητας του χώρου, στην αλλοίωση, συχνά βάνουση, της απειρίας των μεταμορφώσεων και της ενότητας στην ποικιλία του ελληνικού τοπίου. Αναγκαία προς τούτο η αντικειμενική θεώρηση της πραγματικότητας, η αυτοκριτική, η αλλαγή πορείας.

4. Συμπεράσματα- προτάσεις

Το τοπίο αποτελεί περιβαλλοντικό, πολιτισμικό, κοινωνικοοικονομικό αγαθό και χρήζει συνεπώς προστασίας σχεδιασμού και διαχείρισης βάσει συγκεκριμένης πολιτικής. Πρέπει να δεχτούμε πως η Ελλάδα στερείται μιας τέτοιας ολοκληρωμένης, κατάλληλης για τα ελληνικά δεδομένα πολιτικής, πολύ δε περισσότερο στερείται της οποιασδήποτε μέριμνας για την αποκατάσταση του τραυματισμένου τοπίου, φυσικού ή αστικού. Και όμως η χώρα είναι εφοδιασμένη, μέσα από τρεις παράλληλες εισροές (εθνικό δίκαιο, κοινοτικό δίκαιο, διεθνείς συμβάσεις) με ικανά σε εμβέλεια και περιεχόμενο νομοθετήματα, ανεξάρτητα από τις όποιες ασάφειες, ελλείψεις, αδυναμίες ή και κενά ενδέχεται να παρουσιάζουν.

Η θλιβερή αλλοίωση της φυσικής, αισθητικής, ιστορικής, πολιτισμικής ταυτότητας και τοπογραφικής ιδιαιτερότητας του ελληνικού τοπίου είναι απλώς προϊόν χρόνιας παθογένειας του συστήματος χωρικού σχεδιασμού, αναπόφευκτο επακόλουθο του χάσματος που ανοίγεται ανάμεσα στην υιοθέτηση νομικών δεσμεύσεων και στην εξειδίκευση και υλοποίησή τους. Ο νομοθέτης έχει διαρθρώσει με ικανοποιητική, σε γενικές γραμμές, πληρότητα το πλαίσιο για την εξειδίκευση των κανονιστικών πράξεων με τις οποίες θα οριστούν οι συγκεκριμένες δεσμεύσεις, προς επίτευξη της αειφορικής διαχείρισης των προστατευόμενων περιοχών. Πλην όμως η

Διοίκηση, λόγω εγγενών αδυναμιών και φόρτου υποχρεώσεων, δεν έχει προχωρήσει ή προχωράει με πολύ αργό ρυθμό στην εκπλήρωση του έργου της. Αλλά και όταν η Διοίκηση ανταποκριθεί στο έργο της, ως εάν αυτό και μόνο να αποτελεί αυτοσκοπό, τα ληφθέντα μέτρα ακολουθούνται από καταστρατήγηση, αθέτηση, αδυναμία παρακολούθησης και ελέγχου της εφαρμογής τους. Αν σ' αυτό προστεθούν η ανεπάρκεια των διοικητικών δομών, οι χρόνιες αδυναμίες οργάνωσης και συντονισμού συναρμόδιων αρχών και φορέων, οι πλασματικές εικόνες οικονομικού και χρονικού προγραμματισμού και η έλλειψη συνέπειας και συνέχειας των πολιτικών επιλογών, το αποτέλεσμα δεν εκπλήσει.

Μια πολιτική ωστόσο δεν εκφράζεται μόνο με θεσμικά κατοχυρωμένες δεσμεύσεις, ούτε με καλές προθέσεις, αλλά και με συγκεκριμένους στόχους, οργανωτικά σχήματα, επαρκείς διοικητικές δομές, συντονισμό, υπευθυνότητα και προγράμματα δράσης, των οποίων η δυνατότητα εφαρμογής έχει εκτιμηθεί και σταθμιστεί σε χρόνο και χρήμα. Ελλείπει αυτών, συνηθίσαμε να βλέπουμε χωρίς να βλέπουμε, χωρίς να αισθανόμαστε τα πολυδιάστατα επίπεδα του τόπου(γεωγραφικά, ιστορικά, πολιτισμικά...), αδιαφορώντας αν οι επεμβάσεις μας παραμορφώνουν το χαρακτήρα και την ταυτότητα φυσιογνωμίας του. Είναι καιρός αυτή η αντίθεση να σβήσει. Οι ανθρώπινες παρεμβάσεις (υποδομές, κατασκευές, δόμηση, κ.ά.) να δένουν αρμονικά με τον τόπο που τις φιλοξενεί και, για το σχεδιασμό των τοπίων, να αναληφθεί δυναμική δράση με μακροπρόθεσμη προοπτική που διασφαλίζει την προστασία και αποκατάστασή τους. Όχι για λόγους ιδεολογίας, ρομαντισμού, ή λυρισμού, αλλά για λόγους κοινωνικοοικονομικού και περιβαλλοντικού οφέλους.

Στον ευρωπαϊκό χώρο η προστασία και αποκατάσταση φυσικών ενοτήτων και τοπίων, όπως και η ενίσχυση των φυσικών στοιχείων στον ιστό της πόλης εντάσσονται στα θέματα που απασχολούν τον χωρικό και περιβαλλοντικό σχεδιασμό[21], με στόχο την προστασία των πόρων και τη βελτίωση των συνθηκών του αστικού περιβάλλοντος. Είναι αναγκαίο και στην Ελλάδα, η μέριμνα για το τοπίο, η συνέχεια και συνοχή του φυσικού και αστικού χώρου να αποτελέσουν αναπόσπαστο στοιχείο κάθε μορφής χωρικού σχεδιασμού. Ερευνητικά προγράμματα αναγνώρισης, καταγραφής και αξιολόγησης των ελληνικών τοπίων δεν λείπουν. Παρέχουν πρόσφορο υλικό που μπορεί να συμπληρωθεί και να επικαιροποιηθεί, αρκεί, σε κάθε περίπτωση, να αξιοποιηθεί. Τα κριτήρια χαρακτηρισμού και κατηγοριοποίησης των προστατευόμενων τοπίων που εισήγαγε ο ν. 1650/1986 μπορούν να διευρυνθούν, να

εμπλουτιστούν με νέες αξίες, όπως οι μεταβολές στον κύκλο των εποχών και στο πέρασμα του χρόνου, η αίσθηση της διαχρονικότητας (σχέσεις ανθρώπου με το παρόν, αναμνήσεις του παρελθόντος, οραματισμός του αύριο), της προσφοράς στις αισθήσεις, όχι μόνο της όρασης, αλλά και της όσφρησης, της ακοής, της αφής[22]. Και ακόμα, γιατί όχι; Να συνεκτιμηθούν παράγοντες ψυχολογικών επιρροών που αφορούν τις νοητικές επιδράσεις του τοπίου, τη συγκινησιακή του δράση, το συμβολικό περιεχόμενο, τους συνειρμούς, τη γενική δημιουργία ατμόσφαιρας[23]. Έτσι ώστε να καταστεί εφικτή η αναγνώριση της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας κάθε τόπου, μέσα από την έκφραση της ποικιλότητας των χαρακτηριστικών του. Σκόπιμη επίσης η επανεξέταση θεμάτων διαδικαστικών και κατανομής αρμοδιοτήτων, τόσο στο στάδιο μελέτης όσο και εφαρμογής, ώστε αξιοποιώντας και την μέχρι τώρα εμπειρία, το θεσμικό σύστημα να χαρακτηρίζεται από σαφήνεια που δεν επιδέχεται παρερμηνείες, να καταστεί λιγότερο συγκεντρωτικό και άκαμπτο, επιτρέποντας μεγαλύτερη ευελιξία και αποφυγή επαναλήψεων. Και ακόμα να βοηθάει στην εξοικονόμηση χρόνου και πόρων (σε ανθρώπινο δυναμικό και υλικά μέσα), χωρίς η ουσία να παρακάμπτεται.

Η βελτίωση του νομικού πλαισίου κρίνεται συνεπώς σκόπιμη, πλην όμως δεν αποτελεί το μείζον σε προτεραιότητα θέμα που πρέπει να αντιμετωπιστεί. Η νομική προστασία θα παραμείνει πλασματική, εάν δεν συνοδευτεί στην εφαρμογή με ισχυρή οργάνωση και συντονισμό στο κέντρο, με παράλληλη αποτελεσματική περιφερειακή και τοπική διαχείριση. Οι θεσμοί θα περιθωριοποιηθούν και απαξιωθούν αν η παρακολούθηση και ο έλεγχος εξακολουθούν να κινούνται στη σφαίρα των προθέσεων, χωρίς αντίκρισμα στην πράξη, με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε περαιτέρω αλλοίωση και αφανισμό της φυσιογνωμίας του τοπίου. Χρειάζεται ακόμα να αποδεχτούμε την συνύπαρξή μας με το τοπίο, την αρμονική συνδιαλλαγή μας μ' αυτό, να αποστραφούμε την καταστροφική εναντίωση. Να βιώσουμε τη συνύπαρξη όχι ως άνωθεν προερχόμενη νομική επιταγή, αλλά ως παράγοντα της δικής μας ποιότητας ζωής, της ταυτότητας, ιδιαιτερότητας και διαφορετικότητας του πολιτισμού μας. Τότε μόνο θα εκτιμήσουμε και κατανοήσουμε ποια στοιχεία του τοπίου πρέπει να διατηρήσουμε[24], ώστε μέσα στην πορεία του χρόνου και της, ούτως ή άλλως, αναπόφευκτης αλλαγής που χαρακτηρίζει τα πάντα, να μπορεί να υπάρξει ανέλιξη της φυσιογνωμίας του, ένταξη στα νέα δεδομένα των καιρών, εναρμόνιση με τις μεταβολές που προξενούνται από κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές διεργασίες. Όχι αλλοίωση, παραμόρφωση, εξαφάνιση.

Η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης αποτελεί μια ακόμα προϋπόθεση για την ευόδωση της όποιας προσπάθειας σεβασμού της φυσιογνωμίας του τοπίου. Τόσο γιατί θα λειτουργήσει ως μοχλός πίεσης προς τα όργανα της Πολιτείας, όσο και γιατί η συνεργασία, η συναίνεση και ενεργός συμμετοχή των πολιτών είναι καθοριστική στη λήψη και εφαρμογή μέτρων και δράσεων και συνιστά καταλύτη για τη θετική έκβαση του εγχειρήματος. Η κοντόφθαλμη λογική της μεγιστοποίησης του κέρδους και της εμπορευματοποίησης δεν αρμόζει να εδραιώσει τη δική της κυρίαρχη αισθητική, ούτε να προβάλλεται ως κλειδί κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας. Χρειάζεται προς τούτο μια νέα προσέγγιση της Πολιτείας, απαγκιστρωμένη από αντιλήψεις της κακώς νοούμενης ανάπτυξης, με ενσωμάτωση και συνεκτίμηση των αξιών, αρχών, παραμέτρων του σχεδιασμού του τοπίου σε κάθε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού. Χρειάζεται επίσης οι πολίτες, ατομικά και συλλογικά, να ενστερνιστούν, να απαιτήσουν, να στηρίξουν τη νέα προσέγγιση, ως παράγοντα της ποιότητας ζωής, ως στοιχείο αναγκαίο οικονομικά, κοινωνικά, περιβαλλοντικά. Το διακύβευμα απαιτεί προς τούτο την εκπαίδευση επιστημόνων ειδικών σε ζητήματα αξιολόγησης και διαχείρισης του τοπίου, όπως και την ένταξη θεμάτων τοπίου στους σχολικούς κύκλους περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Είναι καιρός οι ποιοτικοί παράμετροι να παύσουν να περιθωριοποιούνται, προς όφελος του άμεσα απτού και εύκολα μετρήσιμου κέρδους, να ενταχθεί στην καθημερινότητά μας η φυσική γοητεία των αξιών και του μακροπρόθεσμου οφέλους που το τοπίο εκφράζει.

Στο έντυπο που εξέδωσε το ΥΠΕΚΑ, με αφορμή την παρουσίαση του προγράμματος «ΑΘΗΝΑ-ΑΤΤΙΚΗ 2014»^[25], η Υπουργός, προλογίζοντας το κείμενο, αναφέρει: «*Το Αττικό τοπίο αποτελεί παράμετρο που θα λαμβάνεται υπόψη στις διαδικασίες του χωρικού σχεδιασμού για την αρμονική ένταξη των μεταβολών που προκαλούνται από τις κοινωνικοοικονομικές και περιβαλλοντικές αλλαγές*». Το πολιτικό μήνυμα είναι ευπρόσδεκτο και το γεγονός ότι συνέπεσε χρονικά με την κύρωση της Σύμβασης της Φλωρεντίας είναι ιδιαίτερα ευοίωνο. Πιστεύουμε ότι δεν θα ξεχαστεί ανάμεσα σε άλλες εξαγγελίες και προθέσεις, θα συγκεκριμενοποιηθεί και σταδιακά θα εκφραστεί στην πράξη με έργα.

[1] ν. 3827/25.02.2010 «Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του Τοπίου» (Α/30). Ημερομηνία σύνταξης της Σύμβασης 20.10.2000, έναρξη ισχύος (πλήρωση προϋποθέσεων άρθρου 13 αυτής) 01.03.2004. Από Ελλάδα:υπογραφή 13.12.2000, έναρξη ισχύος 01.09.2010. Κείμενο Σύμβασης κ.ά. στοιχεία διαθέσιμα από www.coe.int

[2] *Η. Μπεριάτος* «Για μια Πολιτική του Τοπίου στην Ελλάδα», Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας/Τμήμα μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης «Θεωρία και Πολιτική του Τοπίου. Ελληνικές και Γαλλικές Εμπειρίες», *Η. Μπεριάτος/Ι. Ballesta* (επιμ.), Βόλος 2007

[3] Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου, προοίμιο, άρθρα 1, 5 και 6, όπ.π. (σημ.1).

[4] ΕΜΠ/Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών/Τομέας Υδατικών Πόρων, Υδραυλικών και Θαλασσίων Έργων, ερευνητικό έργο «Οριοθέτηση και καθορισμός μέτρων προστασίας Τοπίων Ιδιαιτέρου Φυσικού Κάλλους», επιστημ. υπεύθυνος *Κ.Χατζηηπίρος*, ανάθεση από ΥΠΕΧΩΔΕ. Τελική Έκθεση, Αθήνα 1998.

[5]Χαρακόπειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ερευνητικό πρόγραμμα «Greekscapes-Αεροφωτογραφικός άτλαντας ελληνικών τοπίων», επιστημ. Υπεύθυνος

Κ.Χατζημιχάλης, χρηματοδότηση από Ίδρυμα Λάτση, βλ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ/25 Απριλίου 2010 «Η Ελλάδα που πληγώσαμε με τσιμέντο», δημοσιογράφος Γ. Λιάλιος.

[6] Ministère de l'Écologie, de l'Énergie, du Développement Durable et de la Mer/en charge des Technologies vertes et des Négociations sur le climat. Στοιχεία διαθέσιμα από www.developpement-durable.gouv.fr και www.ifen.fr

[7] United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization/UNESCO, κύρωση Σύμβασης από Ελλάδα με ν. 1126/1981 (Α32). Σύμβαση και στοιχεία διαθέσιμα από www.unesco.org

[8] ν. 1469/1950 (Α169) άρθρο 1. Με π. δ/γμα 161/1984 (Α/54) η μεταφορά αρμοδιοτήτων στο ΥΠΕΧΩΔΕ

[9] Α.ν.856/1938 για τους εθνικούς δρυμούς, ν.δ. 8/169 (Α7) «Δασικός Κώδικας», άρθρο 78 «Εθνικοί δρυμοί, αισθητικά δάση και διατηρητέα μνημεία της φύσης», όπως διαμορφώθηκε με ν.δ. 996/1971

[10] ν. 1650/1986 «για την προστασία του περιβάλλοντος» (Α160) άρθ. 1, 2.

[11] Ι. Κ. Καράκωστας «Περιβάλλον και Δίκαιο» εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, βλ.ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ «ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ», σ. 59 επ.

[12] ν. 1650/86, άρθ. 18,19, όπ.π. (σημ. 10).

[13] ν. 1650/ 86, άρθρο 21, όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με άρθρο 16 του ν. 2742/1999 (Α207). Για τη διοίκηση και διαχείριση προστατευόμενων περιοχών, με άρθρο 15 ν. 2742/99 παρασχέθηκε εξουσιοδότηση έκδοσης ΚΥΑ προς σύσταση «Φορέων Διαχείρισης»(ΦΔ)/ ΝΠΙΔ. Με ν. 3044/2002 (Α197) άρθρο 16 συμπληρώθηκε το άρθρο 15 με ίδρυση 25 ΦΔ και παροχή εξουσιοδότησης για καθορισμό με ΚΥΑ (αντί Π.Δ.) των ζωνών προστασίας και αναγκαίων γενικών όρων, απαγορεύσεων, περιορισμών. Ωστόσο εκδοθείσες ΚΥΑ κρίθηκαν μη νόμιμες (ΣτΕ 3597/2007 κ.ά.) ως προς το σκέλος χαρακτηρισμού των προστατευόμενων περιοχών. Κατά την κρίση του δικαστηρίου ο χαρακτηρισμός και υπαγωγή περιοχής προστασίας σε μία από τις κατ'άρθ.21 ν. 1650/86 κατηγορίες, εξακολουθεί να διέπεται από ν. 1650/86 (Π.Δ. όχι ΚΥΑ), καθόσον η εξουσιοδότηση ν.3044/02 δεν άπτεται των εν λόγω ρυθμίσεων.

[14] Νόμος+Φύση τ. 2/1995, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, βλ. ΣτΕ 2557/1994 σ. 445 επ. με σχόλιο Ν. Χαλέπα και ΣτΕ 2164/1994 σ. 455 επ. με σχόλιο Γ. Παπαδημητρίου

[15] Σχέδιο νόμου για την προστασία της βιοποικιλότητας, άρθρο 3, διαβούλευση από 05.07.2010 έως 12.07.2010, διαθέσιμο από www.ypeka.gr

[16] Μ. Παπαδοπούλου «Η προστασία των εθνικών δρυμών κατά το Σύνταγμα και το νόμο», Νόμος+Φύση «Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΡΥΜΩΝ», Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, σ. 97 επ.

[17] Α. Παπαγεωργίου-Βενέτας «Το ιστορικό τοπίο των Αθηνών. Εξέλιξη και προοπτικές», ΕΜΠ/ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας/ ΣΕΠΟΧ, «Πόλη και Χώρος από τον 200 στον 210 αιώνα», Δ. Οικονόμου/ Γ. Σαρηγιάννης/ Κ. Σερραίος (επιμ.), Αθήνα 2004, σ. 413.

[18] Στοιχεία από Τμήμα Διαχείρισης Φυσικού Περιβάλλοντος - Δ/ση Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού - ΥΠΕΚΑ. Συνολικά εκδοθείσες κανονιστικές πράξεις 16, ενημ. Μάιος 2010.

[19] Στοιχεία όπ.π. (σημ.18).

[20] Πάντειο Πανεπιστήμιο-Ευρωπαϊκό Κέντρο Περιβαλλοντικής Έρευνας και Κατάρτισης «Η ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ», μελέτη-έρευνα για λογαριασμό του Ε.Κ /Γραφείο για την Ελλάδα, Αθήνα Νοέμβριος 2006, βλ. σ. 109 επ.

[21] Π. Κοσμάκη «Φύση και Πόλη στον 21 αιώνα», 2004 και όπ.π. (σημ. 17), σ. 255.

[22] ΕΜΠ, ερευνητικό έργο, 1998, όπ.π. (σημ. 4), βλ. Τελική Έκθεση- Πεπραγμένα του Προγράμματος και ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3.

[23] Ιουλία και Ιωσήφ Στεφάνου «Η εικόνα γνώση της φυσιογνωμίας ενός τόπου. Ο

ρόλος του τοπίου ως συνολική αντίληψη» 2004 και όπ.π. (σημ. 17), σ. 513.

[24] *Ι. Στεφάνου και Συνεργάτες «Η φυσιογνωμία ενός τόπου. Ο χαρακτήρας της Ελληνικής πόλης τον 210 αιώνα», εκδ. Εργαστηρίου Πολεοδομικής Σύθεσης ΕΜΠ, Αθήνα 2000.*

[25] ΥΠΕΚΑ «ΑΘΗΝΑ ΑΤΤΙΚΗ 2014», Ιούνιος 2010.